

VÁLTOZÓ HAZÁNK

A Palócföld

Az Alföldet körülölelő Északi-középhegységnek a Börzsöny és a Mátra között elfekvő legalacsonyabb tagját, a Cserhátot szívesen emlegetjük Palócföldként, mivel az egyik legsajátosabb magyar néprajzi csoport tagjai itt élnek a legnagyobb számban. A Cserhát hosszú ék alakban lenyúlik délre a Gödöllői-dombság szétnyúló ágaival, így közelíti meg a fővárost is. Budapestről nem is kell messze menni, csak valamelyik zuglói villamos-végállomásig, s a Rákos-patakon átkelve máris nekivághatunk a Gödöllői-dombság legnyugatibb hajlatainak.

A Rákos-patak itt, a főváros peremén, betonmederben siklik a Duna felé, kissé feljebb azonban már kiépitetlen az árka. Apró fahidak keresztezik, a hídlábaknál áporodó vízben itt-ott felüti fejét a zombéksás meg a széles levelű gyékény, s a mederszegély sárgállik a mocsári gólyahírtől. A gödöllői Margitahegy aljából indul el ez a 42 kilométer hosszú patak, két oldalán a történelmi nevezetességű kistájjal, a Rákosvidékkel, az egykori nemesi országgyűlések színhelyével, ahová borongani járnak a XVIII—XIX. század költői, Ányos Pál, Virág Benedek, Kisfaludy Károly, de még Kölcsey is: „*Rákos, bolyongék partjaidon, s vized / Hullámait útam s keblem emelkedett . . .*”

A Rákos-patakon túl a lány hajlású Pesti-síkságon, kalickákra osztott, öntözőcsatornákkal árszeldelt kertészetek között kanyarog a földút Csömör, Mogyoród, Gödöllő felé. Három kis vízfolyás szeldeli fel ezt a tájat, dunai hordalékba mélyített völgyeivel, a Szilas-patak, a Csömöri-patak és a Mogyoródi-patak. Valamikor erre kalandozott temérdek ágra bomolva az Os-Duna, lámhán teretevet hordalékát. Ma e három patakocská tagolja s színezi tájképünk a Pesti-síkság itt már magasodni kezdő felszínét. Kisebbség nagyobb homokbuckasorok húzódnak északkeletről délnyugatra, az uralkodó szél terelése szerint, majd magasabb dombvonulatok kerülnek elének, Kerepestől Fót felé, Gödöllőtől pedig Veregyháza felé futnak: tölgyerdő borítja hátukat, sok-sok nyiladékkal szeldelve, lejtőiken szőlők és gyümölcsfák, kedves nyaralókkal, kerti lakokkal, barátságos borházakkal. Az egyre nagyobb ívekben lejtő dombság közepében megülő Gödöllő házeit, villáit fák sűrű lombjai rejtik nyáridőben: laza utcatömbjeit hatalmas parkok tagolják, kigyózáva folydogál rajta végig a Rákos-patak. Közepében a hajdani Grassalkovich-kastély, a XVIII. századi magyar barokk egyik mesterműve emeli díszes homlokzata fölé Ybl két remek kupoláját.

A dombsorok széles, nagy hullámokkal túlfutnak Veregyháza: Fótnál különálló hegyrögök emelkednek, a Magastető, a Kőhegy, és az irodalomtörténetbe került Somlyó, amelyen a *Fóti dal* született. Ahol most veteményeskertek, paradicsomföldek és kukoricások húzódnak a lejtőkön, ott a filoxeravész előtt pompás bor termett, s évről évre minden ősön nagy hírű mulatságok zajától volt hangos a Somlyó hegye. Fáy András, „a haza mindenese”, a reformkori Magyarország legiobbait gyűjtötte össze szőlőhegyi hajlékában egy-egy fóti szüretre, ahol a vidámság hangjai mellett is az emberiség haladásának ügye volt a közös gond. Megfordult Somlyó jeles szőlőhegyén Kossuth, Vörösmarty, Deák, Kölcsey, Garay, Bajza, Czuczor, meg oly sokan mások a szellem legkiválóbbjai közül, akiket a kor reformvágya sarkallt. A leghíresebb fóti szüreten, 1842. október 5-én hangzott fel Fáy ünnepi asztalánál Vörösmarty bordala, amely a játszi szerelem érzésétől ível az emberség és magyarság nagy kérdéseinek magaslataira: „*Minden ember legyen ember / És magyar, / Akü e föld hord s egével / Betakar. / Egymást érte, boldogíva / Ily egy nép / Bármí vészel bizton bátran / Szembe lép . . .*” A Somlyó-hegyi Fáy kúria azóta összeomlott, s elpusztult az a kis kunyhó is, a szőlő sarkában álló „barátság hajléka”, amelyben a Fóti dal született. Az emlékezetes helyet, hol eszmék lobogtak messzi fényvel, dudva, gaz verte fel. Egy kis baráti kör tartotta ében hosszú éveken át a fóti hagyományt, s ösztönzésére a romok köveiből végül is újjáépült az emlékkunyhó meg a prэшáz. Benne idézheti immár a vándor az újborkori fóti találkozókra írt Berda-verset: „*A soha ki nem alvó lángnak, mely addig / lobog, míg él e hon a nagyvilágban: / Vörösmartynek hódol rendületlenül e mindig / szebbre szomjas baráti kör, mikor évről évre / találkozik itt a szőlőt értelő sugárzó / őszben a fóti domb megszentelt tetején, hogy / magábaszállván, meghallja a költő leglájóbb / intelmeit a haza sorsa felől . . .*”

Lent szépségesen emeli az egyszerű falusi házak fölé csipkefinom kettős tornyát Ybl Miklós remeke, a romantikus ízlésben fogant fóti templom.

A Duna mentén Vácig nyitott a táj. A város mögötti szőlős halmok fölé hatalmasan tolul erdőbozontos, hosszú gerincével a Naszály, vagyis a Nagyszál. Kőrissel benőtt tetejéről feltáruul szinte az egész Palócföld, a Cserhát alacsony hegyvidéke. Alig van változatosabb arculatú része az országnak, mint az Északi-

Hollókői utcarészlet (Kovács Gergely felvétele)

középhegység e szakasza. A Vác fölötti Naszálytól a Salgótarján melletti Karancsig magányos mészkörö-
gökkel, kisebb-nagyobb vulkáni kúphegyekkel, merészen felcsapó hosszú sziklatarajokkal tarkított hullá-
mos vidék ringatózik. A hegyek és dombok közé zárt völgyek és medencék kedves tájrészleteket formál-

nak: a csúcsokon vármokok ülnek, a hegyhátakat, dombtetőket tölgyerdő borítja, a lejtős oldalakon szőlők, szántók, gyümölcsösök színes sávjai kúsznak föl és ereszkednek alá. Nógrádban vagyunk, Mikszáth és Madách székebb pátriájában, végvári vitézek csatázó mezein és várai alján. „*Sok földet bejártam — írja emlékezőseiben Mikszáth —, de mégis csak Nógrád tetszik legjobban: hegyeivel, völgyeivel, egyenesre nőtt fáival: itt úgy látom, a fák zölddebek, a virágok illata edesebb, mint bárhol másutt a világon. Még a felhő is mintha rózsaszínbe öltözne, mikor átsuhan felettünk... Ez az én igazi hazám...*”

Mennyire elűt szomszédaitól ez a hegehupás nógrádi táj! A Pilis és a Börzsöny magasra fölnyomuló sötét tömeg, egyetlen összefüggő rengeteg: a Cserhátban a halmok, hegyek fején kis sapka csak az erdő, derékukig szántók futnak föl. Nyugalmat, derűt áraszt a nógrádi tájak békés harmóniája, erdők, gabonabúzáknak és virágos rétek ritmikus váltakozása, a lankás oldalakon elheverő szőlők s a hosszasan ívelő hegyhátak tetején felborzolóldó tölgyesek. Dombról dombra kúsznak a gabonavetések, magas gerinceken háganak át, erdőségek közé nyomulnak be mélyen, s ferdén fekszenek el a nap alatt. A szántók közt óázisszerű erdőfoltok, cserjések, fasorok: a vizek mentén nyájas ligetek, s mindenütt kedvesen hullámos térszínformák.

A hegyek alján, a dombok tövében, az erdőkoszorúta katlanokban, a patakok folyása mentén temérdek apró falu. A Cserhát termékeny völgyei rendkívül sűrűn lakottak, s egy érdekes, színes világú nép üli meg őket, a *palóc*. Rátart, leleményes, jó humorú, észjárásában a székelyekhez hasonlóan furfangos, művészi hajlandóságú nép. Viszonylag tisztán megmaradt magyar törzs, amely a mongoloid típus jegyeit és sok ősi nyelvi sajátosságot őriz. Az ország északi határvidékén, Borsodban, Hevesben és Nógrádban élnek. A honfoglalók nyolcadik törzskének, a kabaroknak a leszármazottait sejtjük bennük, akik régi hagyományaikhoz, szokásaikhoz, nyelvjárásukhoz — melyet a látás és a hanghordozás énekeszerű hullámzása jellemez — hűen ragaszkodnak. A Palócföld néprajzilag rendkívül értékes terület, a Cserhát apró falvai egy sajátos arculatú etnikai csoport színes múltját tükrözik a népi építő- és díszítőművészet emlékeiben, a festői viselkedésben és különösen a rendkívül gazdag és eredeti népdalkincsben.

A cserhádi falvak legtöbbször a vizek folyását követik. A patak végigfut a főtútcán, két házsort mintegy gyűrűként fűzi magára. A községek közt sok az egytűcs település, fésűs, csúros beépítéssel, az ősi hadas település nyomait őrző csoportos telkekkel. Az „egy hadba” tartozó rokonsaládok „egy haj alatt”, egy portára építkeztek, s ahogy szaporodott a nemzetség, úgy épültek egymás mögé sorjában a házak a hosszú, szalagszerű telkeken. A palóc falvak utcai girbegurbák, alkalmazkodnak a terepviszonyokhoz, felkapaszkodnak a domboldalakra, lefutnak a patakok folyásáig, a házak nagy zsúfoltságban és rendetlen-ségben tolonganak egymás hegyén-hátán. A telkek végében sok helyen ott áll az öreg kőpajta, üstökös zsúpfedelével. A palóc lakóház-építkezés régebbi formáit a Cserhát mélyén megbúvó, festői Hollókő őrzi a legszebben. Az előreugró, széles ereszpárkányos, lépcsőzetes szűpölású, fapilléres tornácú, hagyományos motívumokkal díszített oromfalú házak népi műemléki jelleget adnak az egész falucsának. Hogy legalább egyetlen cserhádi községben megmaradjanak a sajátos néprajzi hagyományok, Hollókőt valóságos „palóc rezervátumként” őrzik meg. Az egész faluképvédelem alatt áll: a legszebb régi parasztházakból helytörténeti múzeum, képzőművészeti alkotásház és turistaszállás lett. A két kis ablakos, zsindeletű parasztházak között úgy áll a kicsiny fatemplom, akár a mesében.

A Cserhát belsejében, a nehezen megközelíthető, világtól elzárt palóc községek nemrég még színpompás népviselettel büszkélkedtek. Hollókőn, Rimócon, Bujákon, Nagylócon, Sipeken meg Varsányban nagy élmény volt egy-egy vasárnap délelőtt. Ütemesen ringó, sokszínű, tulipánforma kásmirszoknyákban lépdeltek a lányok és a fiatalasszonyok a főtútcán, mintha a mezők vadvirágai keltek volna szárnyra, s libentek volna be a faluba. Aransyárga brokátcselvény, rózsaszín, égszínkék meg égőpiros atlaszselvény, a fehéről a sötétbarnáig terjedő árnyalatokban megjelenő gyolcs az anyaga ezeknek a ruhavirágoknak, ezeknek a csipőre kötött, térdig érő, harang alakú szoknyáknak, amelyekből tizet is felöltöttek egymásra. Legalul volt a pendely, fölötte két gyolcs alsó és két ezerráncú, páncélszerű keményített fehér alsószoknya: ezek adták a tartást, hogy „a szoknya úgy álljon, mint a tulipán”. A kemény vászonból így kialakuló harangocszkára kerültek a színes, szegett felső szoknyák. A rancia szedett, bő ingváll fölő ujjatlan, himzett melles, tündöklő virág- és harasztdíszekkel ékeskedő pruszlik került, s a szoknyát színes himzésű kötényke takarta. A palóc női viselet elmaradhatatlan darabja volt a főkötő, amely sokféle változatban csillogott-ragyogott a nógrádi falvakban. A gyöngyökkel díszített, arany- és ezüstcsipkével szegett ékes főkötők keleties jelleget adtak az amúgy is mongoloid arcú palóc menyecskeknek. Különösen Dejtár, Órhalom és Ludány volt híres a palóc nők gyöngyös, pántlikás főkötőiről. „*Utba esett Ludány helység, ahol a legszebb parasztfőkötőket láttam életemben* — írta Petőfi 1845 tavaszán Losoncról Balassagyarmatra utaztában. — *Ha megházasodom, onnan hozotok fejkötőket a feleségem számára.*”

Ez a hagyományörző nép történelmi tájában él. A nógrádi sziklaszirteken vármokok sorakoznak, egymástól alig félnap járóföldre. Valóságos erődív húzódott végig hajdan a Cserháton: egy erős védvonal, amely Nógrád, Csövár, Szanda, Buják, Ecseg, Hollókő, Salgó és Somoskő várából alakult ki. Az Ipoly mentén Ság, Gyarmat, Szécsény és Fülel bástyái adták a második védelmi vonalat, míg a Börzsöny felől Drégely, a Mátra oldaláról pedig Eger egészítette ki a Felső-Magyarországot őrző vársorozatot. Ezek a várak megállították Nógrád földjén a történelem viharait, állandósították a háborús vést. A török hódoltság idején a táj nemzedékek során valóságos senki földje volt, várait váltakozva birtokolták törökök és magyarok, földje szüntelen csatározások, lesvetések, prédálások, harácsolások színhelyévé vált. A Cserhát népe vagy északra, a nagy hegyek közé menekült, vagy a várvédők sorába állt, a végzet szárnyacsapásait így is, úgy is állandóan a feje fölött érezhette. Azok az „*árnyékos, borzalmas dolgok*”, azok a rémlátások, amelyekkel Mikszáth jellemzi a palócot, ennek a gyötrelmes kornak emlékműmaradványai: „*A palóc*

nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben és a rémlátásokban. Egy sötét holló röpdös fölötté, a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hova el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyékkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja, s azok hitté keményednek a lelkeben."

A másfél százados védelmi harcokban elhullt a nógrádi nép színe-java, s összeomlottak a büszke várak is. Jórészt még a XIII. században telepedtek rá a hegycsúcsokra, s a XVII. század döntötte romba őket. Nógrád 900 éves várából csak a csapórócsás főkapu, a kör alakú kaperud és az őregtorony hegyes falcsonka áll még. Ennyi maradt a neves erősből, melyet Mátyás korában Giovanni Dalmata trauai szobrász építtetett át reneszánsz stílusúvá, hogy Báthori Miklós váci püspök pompázhasson benne. *Ekkor építtetett azon híres tornya is, melyről a monda azt tartja, hogy kúpjába a felhők ütdöttek, és amelyből midőn a vár vérszén forga, tűz által fel adaték a visegrádi őrségnek.*" A délceg őregtoronyról beszél így az egykori leírás: két csúcsíves ablak faragott kőkövájának maradványai őrzik hajdani szépsége csekély nyomát. Csővárból két toronyszegély, a fekete andezitsziklára települt Szandavárból egy sarkos falmaradvány, Buják erős várából a keleti rondella ágyúrésekkel tűzdel körfala áll meg. A Dobogó-tető hosszú gerincvonulatának északi lávatakaróját ékesíti a legépebben megmaradt, legfestőibb fekvésű cserháti vár, Hollókő. Az egykori lakóépületek romjai fölé még mindig magasban emelkednek az ötszögű torony hegyes csomkjai. Mély ablaküregeiből a távol ködlő Ipoly-völgyön át a zólyomi hegyekig ellátunk tiszta időben. Ha az északra tekintő bástyafalon fellobban a szalfákból rakott máglya tüze, a kékkői és a véglesi várig gyorsan eljutott a vészjelzés. Készülhetett a védelemre Selmecebánya és Besztercebánya, hogy készen várja a törököt, ha feljutna odáig.

A hajdani várak vidékét megülő palóc falvak mindmáig valóságos kincseshányai a népdalgyűjtőknek, a legősibb magyar dallamok közül sok innen került elő, a nógrádi hegyek közül. Ezek az ősi zárttságban élő falucskák Mikszáth- és Madách-émlékektől gazdagok. A halmokat kerülgető, hullámosan lejtő-emelkedő balassagyarmati országút meg sokszor látta a megyei székváros felé kocsikázó Mikszáthot, amikor mohorai udvarlásából hazafelé igyekezett a fiatal megyei esküdt. Főnökének, későbbi apósának, Mauks Mátyás főbírónak mohorai udvarháza kedves nyári tanyája volt az írónak, a kert védettnek nyilvánított óriási gesztenyefája alatt sokat anekdotázgattat a nagy palóc, itt született meg a lelkeben a *Jó palócok* felejthetetlen figurái, itt írta *A lohinaí fű* című beszélyét. A Mohorával szomszédos Csesztvén Madách lábnyomát kereshetjük. Itt is egy öreg fa vezet nyomra. Az egykori Madách-kúria előkertjének terebélyes hársa alatt töprengett az emberiség sorsán, jövőjén a csesztvei földesúr, e hársak alatti malomkő-asztalon kezdte írni *Az ember tragédiáját*. Horpácson ismét Mikszáthtal találkozunk, hajdani kúriájának dór oszlopai alatt. Erről a magas ámbitusról nézegette esténként a nagyorszi síkság fölé emelkedő drégelyi váromot és a naplementével bíborfénybe borult diósjenői szép két hegyet — ahogy hitvese, Mauks Ilona feljegyezte visszaemlékezéseiben. A horpácsi kúria őriz még ma is néhány Mikszáth-relikviát, de Nógrád két halhatatlan írójának emléktárgyait a balassagyarmati Palóc Múzeum gyűjtötte egybe, nagy gondnal és szeretettel. A múzeum tövébe áttelepített kúrtós-kemencés parasztporta a XIX. század elejéről való berendezésével híven tükrözi a nógrádi parasztothonok hajdani belső világát. Ez az első, ma is meglévő hiteles szabadtéri épületegyüttesünk.

Balassagyarmatnál leérünk a Nógrádi-medence alájára, amelyen az Ipoly kanyarog végig. A torkolatához közélő folyócskáknál itt már alig van esése, bökölő fűzekkel szegett kanyarulataiban szinte állni látszik a víz. Két partjának nyerszöld rétejin apró falucskák sorakoznak egymás tőzsomszedságában. Közülük az egyik — a kicsiny Ipolytarnóc — világraszóló földtani és őslénytani leleteket őriz. Olyan természeti emlékeket, melyekből rekonstruálni lehet a sokmillió évvel ezeltotti életet. Hogy valamikor az Ós-Földközi-tenger hullámmozott e táj fölött, annak kézzelfogható tárgyi bizonyítéka az a több ezer cápafog, amely a tarnóci vízmosások kagylókat, csigákat, korallokat rejtő homokjából előkerült. Hogy 20—25 millió évvel ezeltött trópusi növényzet burjánzott a mai Ipoly-völgyében, azt babérfák, cédrusok, liliomfák és pálmák megkövült levelei, virágai és szármadványai bizonyítják, melyeket úgy fedett be és őrzött meg mindmáig a váratlanul aláhullott vulkáni hamu, hogy a leveleken a legfinomabb erezet is épen maradt. A vulkáni fedőréteg alól napvilágra került megkövesedett homokpadokba melyedve a trópusi növényekkel azonos korú őssalátok, masztodonok, orrszarvúak, gazellák, elefántok, krokodilusok és gázlómadarak lábnymoi, sőt egész csapásai maradtak fenn. Az ősvilági élet ilyen összefoglaló képe egyedülálló a Földön, az ipolytarnóci kőületlelőhely páratlan értékű, felbecsülhetetlen tudományos jelentőségű őslénytani emlékelet.

Azok a vulkánok, amelyeknek levegőből alászitáló finom pora-hamuja eltemette és megőrizte az ipolytarnóci ősvilágot, a mai Salgótarján környékén működtek. Valószínűleg a Karancs kitorései terítették be törmelékükkel a vidéket, s konzerválták számunkra a trópusi flóra különleges maradványait, meg az ősrémányosok levestányér nagyságú lábnyomait. A Karancs 728 méter magas andezitkupolája ma is uralkodik a Cserhát hegy- és dombvilága fölött. Mögötte fekszik el a kis salgótarjáni medence, páratlan formabeli szépségű bazaltheggyekkel körülveve. A nógrádi bazaltvulkánosság igen változatos volt, erőteljes lávafolyásai süveg alakú hegyeket és hatalmas kiterjedésű lávatakarókat hoztak létre. Salgótarjától keletre vonul hosszan az ország legnagyobb bazaltfennsíkja, a Medves, körülötte pedig mint őrtornyok sorakoznak a magános bazaltkupok, a szép és szabályos formájú Somlyó, Pécskő, Nagykö, Szilvaskő és Salgó. A Medves az őserdejében hajdan élő medvék sokaságáról kapta a nevét — írja „Nemes Nógrád Vármegey esmértetője” a múlt század elején. Ma lapos, erdős-mezős tető délnyugati pereméről emelkedik ki a táj legformásabb, legmerészebb bazaltkúpjá, a Salgó. A cukorsüveg alakú, karcú hegycsúcs tömzsi bazaltoszlopai fölött a tatárjárás korában emelt vár romjai omladoznak. A csúcsot koronázó őregtorony maradvá-

nya 625 méter magasan áll, szédülve kapaszkodott fel rá 1845 tavaszán Petőfi. „*Talán nem volt Magyarország vár, mely oly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó — írta útjegyzeteiben. — Sokáig ütem romjainak legfelső csúcsán: tekintetem mérföldeken, leltem századokon túl barangolt.*” A költőt elbűvölte a hegytetőről feltároló körkére és a romfalakból áradó történelem: itt fogamzott meg benne Salgó című elbeszélő költeményének meséje: „*Fölmentem a hegy sziklaperemére, / S letelepedtem a romok fölé. / Verőfényes nap volt. Tekintetem, / Nem levele gátot, mérföldekre szállt, / Mint börtönéből megszökött madár, / S vígan kőszönte a kék messzeséget . . .*”

A Salgóvár lábánál fakadó Salgó forrás csermelyének és a Karancs alatt eredő Tarján pataknek egyesülésénél kiformalódott szűk völgybe nőtt bele Salgótarján városa. Mindenfelől kerekded bazaltkúpok veszik körül: a Somlyó, a Pípis, a Meszestető és a Baglyaskő. Szépfarmájú sasberc valamennyi, közülük a Baglyaskő Európában is egyedülálló vulkánembrió. A felnyomult lávaszonk csak a kráter kürtőjét töltötte meg, s mikor később a külső, lazább kőzetek lepusztultak, a kürtő vulkáni kőzete torony-szerű sziklafalként maradt meg. Közvetlenül az országhatáron áll Somoskő vulkáni kúja. A bazaltömlés nagyszerű sziklacsoportot formált ki ezen a hegyen: az öt-, hat- és hétszögű sötétszürke bazaltoszlopok úgy hajolnak ferdén lefelé, mintha vízesés kövült volna meg. A somoskői bazaltzuhatag oszlopai kecsek, karcsúak, nem olyan tömzsi „liszteszások”, mint a Salgó vagy akár a Badacsony és a Szentgyörgyhegy bazalttornyai. Somoskő tetejét festői várom ékesíti, amelynek falait a lefejtett sokszögű bazaltoszlopokból rakták. Petőfi megcsodálta ezt az építési módot: „*Somoskő nem nagy vár volt, nem is nagy hegyen fekszik, de bámultam építését, mely gyönyörű öt-, hat-, hétszögű kövekből van. A bazaltoszlopokat úgy helyezték vízszintesen egymásra az építők, mint ahogy az ölját halmozják rakásra: kijelöl álló sokszögű végeik épp olyan hálózatot mutatnak, mint a méhek viaszsejtjei.*” Ez a kép erőteljesen villan fel Devecseri Gábor Somoskő című versében: „*Bazaltömlés évmilliók előtt / adta a sűrű követ, / Somoskő-vár, roppant virágkehely, / ebből emelkedett / — szinte magától, minthacsak a láva / így zúdult volna elő / az ég felé, s a hegynek folytatása / volna a várteő.*” A medencét körítő kúphegyek mind itt sorakoznak előttünk, ahogy állunk az omló romfalakon. Alattunk füstölögnek Salgótarján gyárkémei: jobbról a Cserhát dombhullámai ringatóznak, balról pedig a Mátra néz felénk sötét északi oldalával.

A Salgótarjáni-medence mögött, a Mátra lábánál és völgyeiben is palócok élnek. Görbe falvaik ülik körül az északi vulkáni hegyvonulat legnagyobb látatómögét. A Palócföld megcsakiság nélkül nyúlik át a Cserhátból a Mátrába, mint ahogy a két szomszédos hegység is szervesen kapcsolódik össze a közös származás erejével. A Zagyva és a Tarna völgyében sorakozó községek majd mindegyike palóc település: nagy, közös portákkal, melyek hosszán fecskefészekszerűen követik egymást a lakóházak. A mátrai palócok himző-, szövő- és faragóművészet épp olyan jeles, mint Cserhát-beli testvéreiké: táncuk, népzenejük ugyanolyan ősi. Kodály tiszta szépségű kórusműve, a „Mátrai képek”, legrégebb népi dallamaink gazdag áradásával kísér végig a barátságos arculatú hegyvidéken. Az erdős-ligetes táj kedves képei, az elomlóban lévő váromok halványuló mondái, az erdei emberek csendes beszélgetései, a palóc lányok és legények lakodalmi kedve, mind benne van ebben a karékban.

A cserhádi Palócföld domborai fölül hirtelen magasbaszökéssel emelkedik a Mátra, ez a remekbe faragott vulkáni hegység. Sokáig ő adott nevet az északi hegyekszorú jórészenek. Rákóczi, aki 1705-ben három helyen kelt át seregével a hegyláncolaton, emlékirataiban még úgy írta le a Mátrát, hogy „*Egernél kezdődik és a Dunánál végződik, Nagymaros mellett, szemben a régi és elhagyott visegrádi várral.*” Azóta alaposan megritkult az Észak-Magyarországot egybefonó erdőtakaró, a völgyeket és a medencéket birtokba vette az eke, vasutak kanyarognak bennük — végképp külön táj lett a Börzsöny, a Cserhát és a Mátra.

A Cserhátból jövet a Zagyva völgyén túl fellegvárszerűen áll előttünk a Mátra. Meredek falú nyugati hegysora szinte átmenet nélkül csap fel a folyómenti lapály szegélyén. A Zagyvával párhuzamos gerincvonulatból harang alakú ormok emelkednek ki, s a hegység nyugati főbejáratánál mint két roppant párbálvány néz egymással szembe az Óvár és az Ágasvár. Mégis az Alföld felől a legtekintélyesebb a Mátra megjelenése. Méltóságeltel, testes, szinte tagolatlan tömeg. Középen csak egy horpadás a széles Mátra-nyereg. A Jászságból nézve hosszán elnyúló kékes hegyláncolat „*a felhőbe kelő nagy Mátra*”, ahogy Vörösmarty említi a *Zalán futása* első énekében: amikor így festi meg: „*Messze terül kieszen s pusztán a zagyvai síkság / Napkelet és dél tája felé: éjszakra nyugatra / Domborodó halmok, s távolb a mátrai bércek / Hamvas felhőként az egekhez látszanak érni . . .*” Petőfi is az Alföld felől vet rá egy röpke pillantást: a hevesi rónáról tekint vissza az ég alján feltornyosuló, alkonyi pirba borult kék hegytömegre: „*Hátrább vonul mindegyre / És halványul a Mátra, / Az esti nap piros jényt / Lövel kék homlokára . . .*”

A Mátra szépségének, nagyságának legfőbb forrása kétségkívül az Alföld közelsége. Azért kelti a magasság és a meredekség olyan lenyűgöző hatását, mert a tövéig nyúló nagy síkságból egyetlen szökélléssel ugrik föl ezer méterre. A Mátra az Alföld hegye, az északi vulkánokszorú itt ível be legmélyebben a rónatájba. Kékes vonulatát jól látni a tisztántúli búzamezőkről, a nagykunsági rizsföldekről, a hortobágyi legelőkről is. Színváltozásából időt jósol a jászsági pásztor, s a népdal is tudja, hogy esőt jelez, ha elfátyolozódik halványszürkés szép vonulata: „*Ködözik a Mátra, eső akar lenni, / Csörög a manga-nyáj, haza akar menni. / Ne morogj, manga-nyáj, nem megyünk még haza, / Messzi van Szentgyörgy-nap, akkor megyünk haza . . .*” Összel olyan, mintha füstöt ergetne, ha gomolyogva szállnak, úsznak fölötté szürke felhők. „*Pipál a Mátra*” — mondják ilyenkor az alföldiek, és hosszú esőre készülnek fel. S ha télen zúdul a jéges északi szél a Tisza mellékre, a Mátra küldi azt is: „*Fúj, sívölt a Mátra szele, / Üngüm, gatyám lobog bele! / Kalpagom is elkapta már, / Tiszába vitte a tatár! . . .*”

Ha az Alföldről közeledünk a Mátrához, széles előterében övszerű halomvidék fogad, amelyet a hegység déli oldalán lefutó bővizű patakok építettek fel az aláhordott közettörmelékekből. Igen szépen kimumkált táj ez, dombjait teljesen beborítja a szőlő. Itt vezet a hegység belsejébe a két leghosszabb, mélyen bevágódott völgy, a Nagy-patak völgye és a Kalló-völgy. Itt, a Kalló-völgyben ballagott Parád felé másfél századdal ezelőtt Vörösmarty. *„Ösvényeink ják között, s patakokon vezettek által, melyek néhol oly csekélyek, hogy a kövektől, kik között elfolynak, alig láthatók: mégis igen sok malom mozog erejüktől... — írja lelevelében 1829 őszén. — A madarak tavaszdala helyett kallók zörgése kísére magányos utunkon.”* A költő még látta hát a Kalló-völgyben sorakozó ványolómalmokat, melyekre a közeli Gyöngyös ősi kézműipara, a posztógyártás épült. Az itteni kallóalmokba hordták fel számráhaton a magyar juhok gyapját a város „csapói”, hogy szűrposztóvá veressék a kallókban. A múlt század közepén még tizenhat kalló és huszonhat malom zakatolt a Kalló-völgyben végigfutó Bene-patakon. A ványoló kallók nagy fakerekeit a gyors folyású patak vize forgatta, s a kerekék tengelyéhez erősített kalapácsszerű fatuskók döngöltek, puhították a tölgyfakádban ázó gyapjút. Így kallatták a csapók a híres abaposztót, melyből a szürnadrágot, a rövid bekeszt és a cifraszűrt szabták, varrták, himezték a szürszabó mesterek.

A Kalló-völgygel párhuzamosan vonuló Bénévár-bérc, majd a hozzá csatlakozó Remete-bérc gerince egyenletes emelkedéssel visz tovább a Kékes felé. A kétsúcú boltozatos orom az ország legmagasabb pontja. Itt zajlottak le a leghevesebb vulkáni kitérősek, itt tödultak fel a leghatalmasabb lávatómegek. Eredeti vulkáni formákat ugyan a Kékes sem őriz, lomhán domborodó tetejét a külső letaroló erők dolgozták ki, de tömzsi teste — akár csak az egész gerincvonulaté — kővé dermedt lávából, kemény andezit kőzetből épült fel. Szakadékos, sziklás, kőfolyásos északi oldala meredeken lejt a Tarna völgyére, de az Alföld felé annál menedékesebben ereszkednek alá a párhuzamos futású mellékgerincek. A délnek tartó vizek hosszú völgyeket véstek a lávatarakókból, köztük szabályos rendben vonultak lefelé az egyre alacsonyodó gerinc-sorok. Zárt bükkerdő fogja körül széles övben a boltozatos homlokú Kékestetőt, benne vezet tovább sziklás gerincén az ösvény a Saskőre. Magashegységi jellegű merész szirttető ez: északi oldalának meredeken leszakadó csupasz sziklafala a Magas-Tátrára emlékeztet: hűvös, árnyékos helyein tavaszokonként rábukkanhatunk a Kárpátokból ideszármazott sötétvörös havasi rózsára is.

A Saskő függőleges sziklafalán fától fáig ereszkedünk alá, szétdobált óriási kötömbökön zergemőd szökellünk át, így indulunk lefelé Parádnak. A mátrai tűzhányók már régen kialudtak, de vulkáni eredetű gázok még ma is szivárognak fel a mélységből a hegység északi oldalán. Ezek a kénés és szénasavas gázok átjárják a talajvizet és megizesítik a források vizét. Így születnek a savanykás csevécék, köztük a legértékesebb a kénhidrogénes parádi víz. Több mint kétszáz év óta keverik a bort az inyencek ezzel a záptojás szagú savanyúvízzel, amelyről már 1763-ban azt jegyezte föl Markhót Ferenc megyei főfizikus, hogy „régóta isszák étvágyerjesztő, emésztést könnyítő italként.” Fáy András „büdösköves viznek” nevezi, Vörösmarty cseh vízként emlegeti, s leírja, hogy „a kút ágya gyönyörű, hamvas és kék összerakott kövekből áll, a hosszú négyszögre kirakott faloldal egyikében, hova két felől garadokon kell lemenni, földél van székekkel és asztallal, hol ülni, az ivókat nézegetni vagy ebédelni is lehet.” E helyen áll ma az Ybl Miklós tervezte pagodaszerű pavilon, melyben a parádi vizet palackozzák.

A Keleti-Mátra egyre alacsonyodó nyúlványai között, bájos fenyő- és platánligetben kieszen búvik meg az egyik legpatinásabb magyar fürdőhely, Parád. A vulkáni utóműködés erejéből gazdagon felbugyogó timsós, kénés, arzénos gyógyvizét a XVIII. század végétől használják, s a tájat, amelynek ölen a neves fürdő rejtezik, 1819-ben így festi le Fáy András: „Az egymásra tornyozott Mátra csúcsai, kékes horizontú bércek s általuk a világ zajától különszakasztott nyájas völgyek, himes rétek és ezek alján ezerféle kigyóadás között csergő Tarna patakja, a tisztas ókorra szenderítő várak omladékai, mint amilyenek Domszlónál Oroszlányvár, Derecskénél Kanácsvár, Parádnál Veresvár, Tatárszállás és Várhegy — édes képeket nyújtanak a lány képzelgésnek.”

A mátrai várak századokon át védték a Palócföldet, őrizték a Zagyva és a Tarna völgyében északnak vivő hadiutakat. Ma már mind rom, legendák, mondák, népmesék őrzik múltjuk „lágy képzelgéssel” színezett emlékeit. A siroki vár maradt ránk legépebben. Puha riolittűfabá vágott sárgás fehér falai mesészerű képet nyújtanak a meredeken lekopott kúphegy tetején. Itt ér véget különben a Palócföld, s maga a Mátra is. Egy-egy részvulkánja ugyan átnyúlik a Bükk mészkötömegeibe — mint ahogy néhány palóctelepüléssel is találkoznak a bükki völgyek alján —, de a hatalmas vulkáni gerincvonulat itt lankad el a siroki vár csendben málladozó falainál.

Antalfy Gyula

Délszláv (sokac) inghímzés, Hercegszántó (Szentesné Sinkó Zsuzsa rajza)